

Темні тексти нереферентної лірики

Стильову систему лірики, починаючи від 80-х років, можна означити як нереферентну за домінуючою у ній втратою прямого зв'язку між світом і текстом, коли художній текст, за О.Астаф'євим цілковито перетворюється на знак-символ. Оскільки текст – висловлення, що має невідомого суб'єкта мовлення, і зміст його полягає не у самому судженні, а у потенційному впливі на читача, то можемо говорити про важливість психологічного аспекту в аналізі лірики, особливо якщо вона належить до нереферентної стильової системи, бо почасти у таких творах важить не зміст, а відчуття, емоції, енергетика. Як зазначив Ю.Казарін, поетичний текст, входячи до національної та світової культурно-текстової парадигми, акумулює в собі не лише індивідуальну авторську емоційну енергію, а й енергію естетичної, культурної та духовної природи [4; 11]. Емоційно-змістова домінанта є підставою для чіткої типологізації текстів [2; 37].

В.Белянін пропонує таку типологію текстів: «світлі», «темні», «веселі», «сумні», «красиві», «складні» [3; 54], поділ цих текстів визначається специфікою тем, образів і жанрів. Щоправда, він більше зосереджується на прозових текстах.

Ми пропонуємо використовувати такий поділ і для лірики, що дасть можливість глибше зрозуміти характер ліричного героя, природу самої поезії.

У роботі ми зупинемося докладно на «темних» текстах, оскільки вони є доволі характерними для лірики окресленого нами періоду.

На перший погляд, термін «темна лірика» видається ненауковим, але якщо мають право на існування такі поняття як потріотична лірика, пейзажна, елегійна, то цілком прийнятним нам видається і функціонування такого поняття як «темна лірика», «красива», «весела» тощо. Головне – чітко сформулювати риси тієї чи іншої лірики.

Ми наведемо основні риси темної лірики:

- роздратованість;
- спалахи гніву;
- присутність зла і ворога;

- імпульсивність часу;
- відносність і стискання простору;
- лексика, пов'язана з сенсорними відчуттями;
- наявність антигероя;
- високий рівень біологізму.

У текстах сучасної лірики простежується жорстка опозиція добра і зла, ліричний герой може ставати антигероем, частими є девіації. Саме такі тексти можна назвати «темними» [3; 54]. Часто героєм сучасної поезії є роздратований, зневірений, агресивний ліричний герой. Для прикладу можемо назвати поезію С.Процюка, І.Андрусяка, А.Охрیمовича, В.Слапчука. Їхні тексти можна визначити як темні, виходячи з характеристики ліричного героя, лексико-семантичного насичення поезій, специфічної опозиції «я-світ», тематики, зображенні девіантної поведінки. Щодо семіотичного аспекту цієї лірики, то лише лірика В.Слапчука знаходиться на межі між немімесисною та нереферентною лірикою. Але хочемо наголосити, що наявність темних текстів у того чи іншого автора не завжди свідчить про загальний характер його лірики як темної, оскільки ця «темність» може виявлятися у певні періоди, у певних циклах тощо.

Якщо простежити особливості лірики Процюка, то у нього наявною є велика кількість сенсорної лексики, а також головним є ліричний герой, що внаслідок втрати віри та ідеалів стає антигероем. Хронологічно поезія цього періоду співвідноситься з періодом суспільних катаклізмів кінця 80-х початку 90-х.

Наведемо для прикладу кілька цитат:

*І скіпетр падає до ніг,
бо знищене вчорашнє диво... [6; 77]*

Маємо розчарування у колишніх сподіваннях та ілюзіях.

*Перечепившись за зло в юрбі.
Всі люди, мов зліплені з Арктик.*

*Бажає цирозу собі
Останній трагічний романтик [6; 79]*

«Трагічний романтик» є наскрізним образом у поезії С.Процюка, але поволі він перетворюється на еліптоїдний тип, описаний В.Беляніним, який у подальшому прагне повернення до гармонії, але знову терпить фіаско.

Поволі відбувається перехід до антигероїв, що викликають огиду і страх:

Садист ненакладну перуку

накручує собі на руку [6; 81]

хоча есенції веснм,

немов абетка для садиста [6; 8]

Іграшковий ангел, як поні,

Із люцифером грає в гольф [6; 20]

Біологізм:

кривавлячі ступні у приступі мікроінфаркту [6; 10]

Покрутить ноги нам Амур,

а руки – барабанна слава.

Чи протанцюєш вальсотур,

коли в очах – дитя криваве? [6; 18]

Сенсорна лексика:

зависли над страшним мостом,

що копіює зойк та регіт. [6; 15]

Пахне геранню, аж нудно... [6; 19]

Частими є голоси, крики, неприємні запахи – це зразки сенсорної лірики.

Якщо у С.Процюка «темний» текст моделюється за допомогою накопичення відповідних образів та лексики, при чому немає системи у самому тексті – є безсистемне накопичення і нагнітання, то в А.Охрімовича простежуємо чітку систему: на початку тексту виписано одразу темний образ, який розвивається у подальшому у логічній послідовності:

Гнила, смердюча, суча зона,

Де зашкарублі манекени

В щоденно пещених вазонах

Вирощують продажні гени...[5; 96]

У світі мляво-нецікавім

Очей розпачних, стин понурих... [5; 9]

Світ зруйнованих образів – це подвір'я

Перетягнуте шнуром диму... [5; 18]

Як бачимо, йде поступове розкручення першого образу, виведеного у поезії, а вся подальша система образів будується навколо нього.

Для лірики А.Охрیمовича притаманна відповідна темна лексика (брутальні слова, згрубілі вислови тощо), мотив смерті, почасти самогубства, частими є натуралістичні сцени.

Визначення «темних» текстів можна довести не лише за допомогою аналізу творів, а й завдяки певним математичним обчисленням:

$$\begin{cases} (X/Y \geq 0.5) = Q \\ (X/Y \leq 0.5) = Z \end{cases}$$

Величиною X позначаємо темні образи, Y – всі образи, Q – темна лірика, Z – нетемна лірика. Варто зазначити, що за допомогою цієї формули можна обчислювати й інші види лірики, підставляючи замість X та Y відповідні значення.

Щодо окремого тексту, то величинами X , Y також можна позначати лексичні засоби, мотиви тощо, головне – ситемність і послідовність. Тобто якщо для обчислення ми беремо лексику, то у формулі не варто до її загальної кількості додавати образи. На нашу думку, ця формула не є придатною для точного обчислення усієї сучасної лірики, оскільки проблематичним постає принцип відбору авторів, але приблизні відсоткові співвідношення між різними видами того чи іншого періоду можемо представити. Але така формула є можливою для порівняння ступеня вираженості того чи іншого характеру у ліриці.

Також говорячи про темні образи, маємо на увазі і ті образи, що викликають відповідні асоціативні реакції, що особливо характерно для нереферентної лірики. Справедливість формули розглянемо на прикладі поезії Андрія Охрیمовича

«Пробудження». Наводимо її повністю, а підкресленням виділимо те, що дає нам підстави визначити цю поезію як темну.

*У цій кімнаті випуклих дзеркал,
Поміж книжок і ваговитих люстр
Чиясь міцна покручена рука
Свинцеву блямбу притиска до вуст.
Мовчи й не диш, цей безгомінний простір,
Цей Всесвіт мертвих спробуй осягни.
Ти будеш тут завжди незваним гостем,
Який чомусь у всьому завинив.
Розплющив очі і відчуєш, раптом
Уважний погляд з цвілого кута.
І серце, враз, урвавши рівність такту,
Назовні випнеться через тісну гортань. [5; 31]*

Ми виокремили ті образи, що викликають негативні, темні асоціації. Їх п'ять (це величина X). Випуклі дзеркала – спотворене бачення світу, ваговиті люстри – важкість, пригнічення, покручена рука – хвороба, ущербність, свинцева блямба, якою закривають рота, - агресія, Всесвіт мертвих – світ мертвих душевно, цвілий куток – бездіяльність, депресія, серце, що збилося з ритму, – неприродня смерть. Невиділеними залишилися образи безгомінного простору, незваного гостя, погляду «когось», які можна пояснювати двояко. Отже, маємо:

$X:Y = 0,73$, де перша величина – темні образи, а друга – загальна сума обрзів поезії ($8: (8+3) = 0,73$). Тобто виходимо на величину Q.

Як бачимо, отримана величина перевищує 0,5. А поєднання такої кількості відповідних образів створює відчуття темного і смертельного.

Ще до прикладу можемо навести один з віршів С.Процюка:

*Експерт смакує на язик
адюльтеру потрійний лик.
Кастрат від жінки забудов
йде під лелійну хоругов.*

Садист ненакладну перуку

накручує собі на руку.

Альфонс від ревнощів припадку

забуту згадує колядку. [6; 81]

Нетемними можна тут назвати лише образи хоругов та колядки, що наче символізує бажання ліричного героя повернутися в інший світ, який він колись знав.

Отже, $X=4$, $Y=6$. Маємо: 0,7. Отримана цифра так само свідчить про характеристику цього тексту як темного. Знову ж виходимо на величину Q.

Специфічними, абсолютно іншими, у системі темної лірики нам видаються поезії Василя Слпчука. Характер «темних» текстів у нього мотивований суто тематикою його творів, а не внутрішніми рефлексіями. Маємо на увазі афганські цикли. Особливістю їх є вже згадувана нами опозиція добра і зла, а конкретніше проблема розмежування їх, а також проблема героя та антигероя і наскрізна тематика смерті. Прикладом може слугувати поезія «Після першого бою», де описано відчуття молодого солдата, який вперше вбив і вперше побачив смерть своїх друзів:

Сьогодні він убив людину,

Осиротив чиюсь родину.

І ще не висохла земля,

Де він ворожу кров пролляв. [7; 5]

Образ ворога є доволі суперечним, оскільки ліричний герой, з одного боку, сприймає вбитого ним ворога як власне ворога, а з іншого – як звичайну людину, в якій залишилися дружина, діти.

Вагомим образом виступає образ «хлібного чоловічка»:

Ніхто нікому не потрібний.

Я не потрібний сам собі.

М'якушка зачерствіла хліба,

В якій начинка – гострий біль [7; 47]

Темними ми називаємо їх тому, що практично у кожному вірші звучить мотив смерті, але не в ім'я певної ідеї, а заради порятунку, тобто смерті благородної, а

смерті-вбивства, смерті-страждання. Ліричний герой відчуває себе антигероєм саме через вимушені вбивства.

Важко здійснити обрахунки окремого тексту Слапчука, оскільки зміст у нього домінує над образністю і тими лексико-семантичним засобами, за допомогою яких здійснюємо точні обрахунки. Його лірику афагнського періоду ми визначаємо із загального аналізу його текстів, у частині яких, наприклад, змальовується авторська ідилія, що обривається раптовою смертю. За обрахунками згідно формули такий одиничний текст начебто і не темний, але загальний його зміст і контекст дає підстави твердити протилежне.

Все пізнається в порівнянні,

Відносно в світі цьому все.

Відносно вас, таких рум'яних,

Мені блідому не везе.

Якщо ж згадаємо про тих,

Чиє в труні вернули тіло,

Хто і нажитися не встиг...

Мені відносно пощастило. [7; 53]

Частими для темних текстів є опис темряви, домінуючими кольорами є чорний, червоний, згрубіла, брутальна лексика, герой, що прагне деструкції, і часто це не мазохістична жертва, а власне садист, поведінка якого нагадує еліптоїдний тип поведінки, що виражається у нагнітанні, накопиченні темного, а потім раптовому спаді і спокої, але цей спокій не несе просвітлення.

Поезія Слапчука різниться більшим усвідомленням смерті. Якщо для попередніх героїв смерть сприймається як художній образ, як гра, то у Слапчука смерть реальна, тут немає надприродного «когось», а є реальний світ, у якому все вирішується відповідні людські стосунки. У творах Слапчука менше агресії, кривавих образів, але ефект темряви досягається завдяки контрастам: образами-спогадами і образами-реаліями.

Щодо обчислення, то доцільніше для поезії Слапчука застосовувати наступний метод: визначити домінантні образи збірки і простежити їхнє

співвідношення. Такими образами можна назвати чужина, гори, зброя, куля, кров, ворог, небо, війна, смерть, життя, місяць, рідна земля, рідна пісня, батьки, юнак, солдат, калина.

Розіб'ємо їх на дві групи: темні та нетемні:

Темні: чужина, гори, зброя, куля, солдат, кров, ворог, війна, смерть, життя.

Нетемні: небо, місяць, рідна земля, рідна пісня, батьки, юнак, калина.

Маємо наступне: $X = 10$, $Y = 17$, $Q = 0.6$. Величина Q може бути більшою, оскільки, наприклад, небо може бути і темним і світлим образом, образи життя, солдата – також.

Обчислення кількох поезій засвідчили про значну перевагу темних образів у Процюка та Охрیمовича, що створюють загальний фон лірики. Твори Слапчука ми визначили як темні, виходячи з тематики та коловання ліричного я між героєм та антигероєм.

Праналізувавши поведінку ліричного героя можемо засвідчити домінування таких рис як агресію, роздратованість, депресію, роздвоєння між я, яке прагне лишитися позитивним і я, що стає антигероєм. Це властиве творчості усіх трьох поетів.

Отже, для проаналізованої лірики характерне переважання темних образів та темної лексики (за виведеною формулою їх є більше ніж 0,5). Але ми переконалися, що математичний обрахунок не завжди є доречним до конкретного вірша, як-от у поезії Слапчука, де показники окремої поезії були би нижче 0,5, але характеристики вірша засвідчую все ж таки про те, що її варто віднести до темної. Якщо у Охрیمовича та Процюка вбачається безперспективність зміни світу і порятунку власного я, то у Слапчука все вирішується питанням вижити-не вижити.

Нереферентність, на нашу думку, і зумовлює велику кількість темних текстів, оскільки вона дає більше простору для уяви і свободи, автор творить абсолютно іншу знакову систему, де втрачається звязок між означенням та означуваним і дає можливість варіювати тими поняттями, які у, наприклад, референтній ліриці матимуть абсолютно інше звучання або ж сприймалися б як надмірний натуралізм.

Література

1. Астаф'єв О.Г. Лірика української еміграції: Еволюція стильових систем. – Київ: Смолоскип, 1998.
2. Беянин В. П. Основы психолінгвістической діагностики. (Моделі мира в літературі). - М.: Тривола. - 2000. - 248 с.
3. Беянин В.П. Психологическое літературоведение. Текст как отражение внутренних миров автора и читателя. – М.: Генезис, 2006. – 320 с.
4. Казарин Ю.В. Филологический анализ поэтического текста. – М.: Академический Проект, 2004. – 432 с.
5. Охрімівч А. Замкнутый простір. – Львів: Кальварія, 2002. – 148 с.
6. Процюк С. Апологетика на світанку. – Ужгород: Гражда, 1995. – 108 с.
7. Слапчук В. Птах з обпаленим крилом. – Луцьк: Видавництво «Волинська обласна друкарня», 2002. – 304 с.

Summary

Derkachova Olga. The Dark Texts of nereferential lyric.

The article deals with the determinations of dark lyric. Such kinds of texts are popular in modern poetry. Their main characteristics are given. Some of them are aggression, negative hero, dark images and colors.

Анотація

Деркачова Ольга. Темні тексти неререферентної лірики.

У статті сформульовано визначення темної лірики. Зазначено, що наявність великої кількості темних текстів є особливістю сучасної лірики. Визначено домінантні риси темних текстів, серед яких: агресія, поява антигероя, темні образи та відповідна гама кольорів.